

دوفصلنامه بین المللی تحقیقات حقوق قضایی

License Number: ۸۶۲۲۷ Article Number: ۷۲۴۳۰۱۲۵۲ ISSN-P: ۲۷۱۷-۱۱۳۲

استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای از منظر حقوق بین الملل با تأکید بر بیانات رهبری

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۵/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۱۲/۱۲)

محسن رایجی^۱

دانشجوی دکتری حقوق بین الملل عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بین الملل کیش

چکیده

معاهده منع گسترش سلاح های هسته ای دارای مفاد مبهم بسیاری است. بحث برانگیزترین ماده آن، بخش ۱ ماده ۴، به حقوق کشورها در مورد انرژی هسته ای برای اهداف صلح آمیز می پردازد. کشورهای غیر هسته ای استدلال می کنند که حق مسلمی برای توسعه فناوری هسته ای برای مقاصد صلح آمیز دارند، در حالی که کشورهای دارای سلاح هسته ای تأکید می کنند که حقوق کشورهای غیرهسته ای بر فناوری هسته ای به آنها حق استفاده از همه مواد و فناوری ها را نمی دهد. کشورهای غیرهسته ای مبنی بر اینکه کشورهای دارای سلاح هسته ای از دسترسی به برخی مواد و فناوری های هسته ای برای حفظ وضعیت فعلی سلسله مراتب هسته ای خودداری می کنند، بحث را تشدید کرده است. علیرغم بحث مداوم، معاهده «هدف صلح آمیز» را تعریف نمی کند. این ماده استانداردهای کنوانسیون وین در مورد حقوق معاهدات را برای تفسیر «هدف صلح آمیز» ترکیب می کند و به این نتیجه می رسد که برخی از مواد و فناوری های هسته ای مانند اورانیوم ضعیف شده و سوخت رآکتور دریایی نباید استفاده هایی از انرژی هسته ای برای اهداف صلح آمیز در نظر گرفته شوند. در این سو با دستیابی به قدرت هسته ای تأکید بسیاری بر استفاده صلح آمیز از سلاح هسته ای دارد که در این مقاله با هدف بررسی استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای از منظر حقوق بین الملل با تأکید بر بیانات رهبری به تحلیل آن خواهیم پرداخت. روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات از نوع کتابخانه ای می باشد.

واژگان کلیدی: انرژی هسته ای، حقوق بین الملل، سلاح هسته ای، انقلاب اسلامی

مقدمه

توسعه و استفاده از انرژی هسته ای یکی از بزرگترین دستاوردهای قرن بیستم است. توانایی بشریت در درک و شکل دادن به جهان را بسیار افزایش داده و تأثیر بسزایی در توسعه فناوری و تمدن داشته است. در قرن بیست و یکم، سازمان ملل متحد (سازمان ملل متحد) "اهداف توسعه هزاره" و "اهداف توسعه پایدار ۲۰۳۰" را برای ترویج راه حلی جامع برای مسائل اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی جهان تدوین کرده است. برای این منظور، انرژی هسته ای مزایای منحصر به فردی را ارائه می دهد، اما خطرات و چالش های مرتبط با توسعه و استفاده بیشتر آن باید مورد توجه قرار گیرد. قانون هسته ای ابزار قدرتمندی برای تنظیم توسعه آن و پاسخگویی به آن خطرات و چالش ها است. انرژی عظیم تولید شده توسط شکافت هسته ای نه تنها برای زندگی انسان مفید است، بلکه خطرات و چالش هایی را نیز به همراه دارد. اولین خطر ایمنی هسته ای است. حوادثی از جمله چرنوبیل در سال ۱۹۸۶ و فوکوشیما دایچی در سال ۲۰۱۱ باعث آلودگی شدید رادیواکتیو شد، زندگی و سلامت مردم و محیط زیست محیطی کشورها و همسایگان آنها را به خطر انداخت و همچنین توسعه صنعت انرژی هسته ای را در سراسر جهان کند کرد. در حال حاضر، پیچیدگی اوضاع بین المللی، مسائل برجسته امنیتی غیر سنتی و تهدید بالقوه تروریسم هسته ای را نمی توان نادیده گرفت. احتمال افتادن مواد هسته ای یا سایر مواد رادیواکتیو به دست تروریست ها، امنیت بین المللی را با چالش بزرگی مواجه خواهد کرد. سومین مورد مربوط به اشاعه هسته ای است. فناوری هسته ای کاربرد دوگانه دارد. اگر فعالیت های انرژی هسته ای صلح آمیز را نتوان به طور مؤثر کنترل کرد، انحراف فناوری ها و مواد هسته ای از مصارف صلح آمیز به سلاح های هسته ای یا سایر وسایل انفجاری هسته ای ممکن است فاجعه ای ویرانگر برای بشریت به همراه داشته باشد. چارچوب حقوقی هسته ای بین المللی با توسعه انرژی هسته ای در سراسر جهان به وجود آمده است. با توجه به مسائل اجتماعی، اقتصادی، علمی و فناوری مرتبط با توسعه انرژی هسته ای، که توسعه ایمن، ایمن و پایدار استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای را ارتقا داده است، به طور مداوم بهبود یافته است. در ایران نیز همانند دیگر کشورهای قدرتمند مبحث استفاده ی صلح آمیز از انرژی هسته ای مطرح شده و اقدامات مهمی در این زمینه صورت گرفته است، برنامه هسته ای ایران در

سال‌های اخیر، یکی از موضوعات مهم و بحث‌انگیز در داخل و خارج کشور بوده است. افراد و گروه‌های بسیاری در خصوص ابعاد مختلف و پیچیده این برنامه مهم سخن گفته و یا درباره آن قلم‌فرسایی کرده‌اند. در این میان، تعداد معدودی از این گویندگان و نویسندگان در برهه‌هایی از زمان، خود دست اندرکار و یا به طور غیر مستقیم درگیر موضوع هسته‌ای ایران بوده‌اند. اجتماعی بودن انقلاب اسلامی، که به توانمندسازی ملی انجامید، گویای این واقعیت است که ریشه‌های اسلامی انقلاب، نظام جمهوری اسلامی را به فرایند دشوار و خطیر قدرت‌سازی وارد ساخته است. شعارهای استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی در این فرایند، جلوه‌های عینی می‌یابند و تصویر جدیدی از ایران اسلامی در جهان ارائه می‌گردد. در همین راستا رهبر انقلاب اسلامی حضرت آقای خامنه‌ای نیز بارها سخنان گویباری را در این زمینه ارائه داده‌اند که در این مقاله به بررسی و تحلیل آن خواهیم پرداخت. این مقاله به دنبال پاسخ به این سوال است که انرژی هسته‌ای صلح‌آمیز در حقوق بین‌الملل و بیانات رهبر جمهوری اسلامی ایران دارای چه جایگاهی می‌باشد؟ با پیشفرض این که انرژی هسته‌ای سلاحی کشنده و مخرب است و دارای منع قانونی، می‌خواهیم در این مقاله به بررسی تایید یا رد استفاده‌ی صلح‌آمیز سلاح هسته‌ای از منظر قانون بین‌الملل با تطبیق بیانات رهبر جمهوری اسلامی به پردازیم.

بخش اول: مبانی نظری پژوهش

بند اول: تعریف و ویژگی‌های سلاح هسته‌ای

سلاح هسته‌ای، وسیله‌ای است که برای آزاد کردن انرژی به صورت انفجاری در نتیجه شکافت هسته‌ای، همجوشی هسته‌ای یا ترکیبی از این دو فرآیند طراحی شده است. سلاح‌های شکافت معمولاً به عنوان بمب اتمی شناخته می‌شوند. سلاح‌های همجوشی به بمب‌های گرما هسته‌ای یا معمولاً بمب‌های هیدروژنی نیز گفته می‌شود. آنها معمولاً به عنوان سلاح‌های هسته‌ای تعریف می‌شوند که در آن حداقل بخشی از انرژی توسط همجوشی هسته‌ای آزاد می‌شود.^۱ سلاح‌های هسته‌ای خطرناک‌ترین سلاح‌های روی زمین هستند. می‌توان یک شهر کامل را ویران کرد و به طور بالقوه میلیون‌ها نفر را کشت و محیط طبیعی و زندگی نسل‌های آینده را از طریق اثرات فاجعه‌بار دراز مدت آن به خطر

^۱ <https://www.britannica.com/technology/nuclear-weapon>

انداخت. خطرات ناشی از چنین سلاح‌هایی از وجود آنها ناشی می‌شود. اگرچه سلاح‌های هسته‌ای تنها دو بار در جنگ مورد استفاده قرار گرفته‌اند - در بمباران هیروشیما و ناکازاکی در سال ۱۹۴۵ - طبق گزارش‌ها، حدود ۱۳۴۰۰ مورد در جهان امروز باقی مانده است و تا به امروز بیش از ۲۰۰۰ آزمایش هسته‌ای انجام شده است. خلع سلاح بهترین محافظت در برابر چنین خطرانی است، اما دستیابی به این هدف چالشی فوق‌العاده دشوار بوده است.^۱

بند دوم: قدرت تخریبی فوق‌العاده

سلاح هسته‌ای، سلاحی است که قدرت فوق‌العاده انفجاری و تخریبی آن از واکنش اتم (خواه از طریق شکستن هسته و تکثیر سریع اتم یا در اثر به هم پیوستن اتمها) ناشی می‌شود. قدرت تخریبی فوق‌العاده، توان خطرناک و پیامدهای منفی سلاح هسته‌ای، آن را از دیگر سلاحها متمایز ساخته و ویژگی انحصاری به آن بخشیده است. شاید جز مرگ و نابودی هیچ راه دیگری برای قربانیان یک حمله‌ی هسته‌ای باقی نباشد. در طول تاریخ جنگ، فقط دو بار آنها در روزهای واپسین جنگ جهانی دوم از سلاح هسته‌ای استفاده شده است. برای اولین بار، در تاریخ ۶ آگوست ۱۹۴۵، شهر هیروشیما را زاپین توسط نیروی هوایی آمریکا با بمب اتمی بمباران شد. سه روز بعد شهر ناکازاکی را زاپین مورد حمله اتمی نیروی هوایی آمریکا قرار گرفت. از آثار مستقیم زیانبار این دو واقعه وحشتناک، کشته شدن بیش از دویست هزار نفر از شهروندان (عمدتاً از افراد غیر نظامی) زاپین بود.

بند سوم: سلاح هسته‌ای در زمره سلاحهای کشتار جمعی

سلاح هسته‌ای، از نظر حقوق بین‌الملل در زمره سلاحهای کشتار جمعی^۲ است. این سلاح بسیار خطرناک‌تر و وحشتناک‌تر از سلاحهای بیولوژیک و شیمیایی است که از دیگر سلاحهای کشتار جمعی به شمار می‌آیند. علیرغم آثار زیانبار و رنج غیر قابل تحمل ناشی از سلاحهای بیولوژیک و شیمیایی، ترس و وحشت عمومی نسبت به سلاح هسته‌ای غیر قابل مقایسه با دیگر سلاحها می‌باشد.

^۱ <https://www.un.org>

^۲ Weapons of Mass Destruction

بند چهارم: تخریب محیط زیست

اثر زیانبار سلاح اتمی به قدرت تخریبی و کشتار انسانی آن منحصر نمی‌شود. این بمب تقریباً همه چیز را ذوب می‌کند. برجای ماندن زمین سوخته و محیط آلوده به مواد هسته‌ای، تمام موجودات زنده و غیر زنده (خاک و هوا)، بخش وسیعی از منطقه مورد حمله را تحت تاثیر قرار می‌دهد و موجب می‌شود تا صدها سال محیط زیست به شرایط اولیه باز نگردد.^۱

بند پنجم: تاثیر بر نسلهای آینده

اثرات مخرب این سلاح به زمان حمله و لحظه انفجار نیز محدود نمی‌شود. آثار زیانبار آن بر نسلهای آینده وحشتناکترین تهدید این سلاح خانمان سوز محسوب می‌شود. غیر از افراد بیشماری که در لحظه انفجار در اثر شدت جراحت یا سوختگی جان خود را از دست می‌دهند، انسانهای زیادی نیز در اثر ابتلا به انواع بیماریهای پوستی، ریوی، خونی، استخوانی و غیره طی زمان طولانی و حتی چندین سال بعد از زمان وقوع حادثه جان خود را از دست می‌دهند.^۲ عواقب ناشی از انفجار هسته‌ای حتی نسلهای بعدی را هم تحت تاثیر قرار داده و موجب متولد شدن افراد ناقص‌العضو و معیوب یا مبتلا به انواع بیماریهای سرطانی و استخوانی و ژنتیکی می‌شود. بنابراین، جنگ هسته‌ای جنگ با نسل امروز نیست. بلکه جنگ با نسلهای است که هنوز متولد نشده‌اند.

بند ششم: گستردگی تخریب

تخریب و تاثیر بر بخش وسیعی از منطقه مورد حمله هسته‌ای^۳ که امکان تفکیک بین

۱. article ۳۶ - new weapons: in the study, development, acquisition or adoption of a new weapon, means or method of warfare, a High Contracting Party is under an obligation to determine whether its employment would, in some or all circumstances, be prohibited by this Protocol or by any other rule of international law applicable to the High Contracting Party.

۲. خاطرات یکی از بازماندگان فاجعه هیروشیما که در گفتگو با خبرنگار روزنامه شرق بیان شده، بیانگر گوشه‌ای از جنایات استفاده از بمب هسته‌ای است. برای مطالعه رجوع کنید: روزنامه شرق - سال دوم - شماره ۵۵۱ - تاریخ سه شنبه ۲۵ مرداد ۱۳۸۴ - ۱۶ اوت ۲۰۰۵

۳. بمب هسته‌ای پرتاب شده به شهر هیروشیما تا شعاع یک کیلومتری همه چیز را به خاکستر تبدیل کرد و تا شعاع دو کیلومتری افراد را کشته یا زخمی کرد و تا شعاع ۵ کیلومتری (مساحتی بالغ بر ۷۸/۵ کیلومتر) را شدیداً تحت تاثیر آثار زیانبار ناشی از بارش بقایای مواد اتمی قرار داد. ر.ک.: <http://mothra.rerf.or.jp> همچنین ر.ک.: نظر مخالف

نظامیان و غیر نظامیان، اموال و اماکن نظامی از غیر نظامی و فرهنگی را سلب می‌کند، از دیگر ویژگی‌های سلاح هسته‌ای در یک مخاصمه مسلحانه است. سلاح هسته‌ای همه چیز و همه کس را در سطح وسیعی به کام خود فرو می‌برد و تر و خشک را یکجا می‌سوزاند. شاید برای سلاح هسته‌ای نتوان هدفی نظامی تعریف کرد که آتش آن دامن غیر نظامیان را نگیرد.

بند هفتم: بازدارندگی هسته‌ای

تنها فایده‌ای که در دکترین نظامی برای سلاح هسته‌ای بیان کرده‌اند، ارزش بازدارندگی آن است. بازدارندگی عبارت است از به کارگیری تهدید نظامی برای ترغیب رقیب به خویشتن داری و ترک اهداف بلند پروازانه نظامی. نظریه پردازان بازدارندگی، آن را به عنوان سیاستی معرفی می‌کنند که هدفش مجاب کردن حریف نسبت به برتری خود و افزایش چشمگیر هزینه‌ها نسبت به منافع حاصله از تهاجم است. بر اساس نظریه بازدارندگی اگر تهدید ارزشها در جنگ اتمی بیش از تحصیل منافع باشد، بازیگران از اقدامی که به جنگ اتمی بیانجامد حذر می‌کنند و افزایش فزاینده هزینه‌های ناشی از جنگ اتمی به بازدارندگی بیشتر می‌انجامد؛ از این رو، معتقدند تصمیم به تقویت زرادخانه‌های اتمی عقلانی خواهد بود^۱. از نظر استراتژیک نظامی، مجهز شدن به سلاح هسته‌ای مهمترین و کارآمدترین راه برای بازداشتن رقیب از توسل به جنگ شناخته شده است. به همین سبب دوران جنگ سرد، دوران رقابت تسلیحاتی و زندگی مسالمت‌آمیز در فضایی آکنده از ترس و وحشت متقابل بود. در پرتو این ویژگی، تاکنون نه تنها در جهت خلع سلاح هسته‌ای گام مؤثری برداشته نشده، بلکه خود مهمترین عامل حفظ و توسعه این سلاح وحشتناک بشمار رفته است. امروزه کشورهای آمریکا، روسیه، انگلیس، فرانسه، چین، هند و پاکستان بطور آشکار و رژیم اشغالگر اسرائیل پنهانی دارای سلاحهای هسته‌ای هستند. گفته می‌شود کشور کره شمالی نیز گامهایی برای دستیابی و تولید این سلاح برداشته است ولی هنوز وضعیت این کشور روشن نیست.

قاضی کروما (Koroma) در پرونده نظر مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در مورد مشروعیت تهدید یا استفاده از سلاح هسته‌ای از سایت دیوان بین‌المللی دادگستری.

۱. امیر دبیری مهر - تئوریهای روابط بین‌الملل به نقل از سایت باشگاه اندیشه به نشانی:

<http://bashgah.net/modules.php?name=News&file=article&sid=۴۶۱۵>

بخش دوم: چارچوب حقوقی هسته‌ای بین‌المللی^۱

در سال ۱۹۲۸، کمیسیون بین‌المللی حفاظت رادیولوژیک (ICRP)^۲ تشکیل شد و شروع به مطالعه توسعه استانداردهای بین‌المللی برای حفاظت در برابر تشعشع کرد. این کمیسیون ممکن است اولین سازمان بین‌المللی باشد که به استفاده از انرژی هسته‌ای اختصاص دارد. در آن زمان، به دلیل محدود بودن دامنه و مقیاس استفاده از انرژی هسته‌ای، نیاز فوری به تدوین قانون هسته‌ای وجود نداشت. در سال ۱۹۴۵، اولین استفاده نظامی از بمب اتمی، کشتار جمعی و بازدارندگی سلاح‌های هسته‌ای را نشان داد. در سال ۱۹۵۴، اتصال نیروگاه هسته‌ای اوپنینسک به شبکه، عصر استفاده از انرژی هسته‌ای برای اهداف صلح‌آمیز را باز کرد. در دهه ۱۹۶۰ صنعت برق هسته‌ای در مقیاس وسیع شروع به توسعه کرد. بحران نفت در سال ۱۹۷۳ فرصت‌های جدیدی را برای توسعه صنعت انرژی هسته‌ای به ارمغان آورد. در این مورد، "قانون انرژی اتمی" ایالات متحده آمریکا در سال ۱۹۴۶ اعلام شد. در دسامبر ۱۹۵۳، آیزنهاور رئیس‌جمهور ایالات متحده در مجمع عمومی سازمان ملل سخنرانی خود را در مورد "اتم‌ها برای صلح" ایراد کرد. ۱ در ۲۹ ژوئیه ۱۹۵۷، اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) به اجرا درآمد که نقطه عطفی در توسعه چارچوب حقوقی هسته‌ای بین‌المللی اساسنامه تصریح می‌کند که مأموریت آژانس بین‌المللی انرژی اتمی این است که "به دنبال تسریع و گسترش سهم انرژی اتمی در صلح، سلامت و رفاه در سراسر جهان" و "اطمینان از کمک‌های ارائه شده توسط خود یا بنا به درخواست یا تحت نظارت آن است". یا از کنترل به گونه‌ای استفاده نمی‌شود که هیچ هدف نظامی را پیش ببرد. «آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در آغاز، برنامه کمک فنی را برای کمک به کشورهای عضو در حال توسعه در ظرفیت‌سازی، معرفی و توسعه فناوری هسته‌ای و استفاده ایمن و مؤثر از فناوری هسته‌ای آغاز کرد.^۳

۱ . Protocol Additional to the Geneva Conventions of ۱۲ August ۱۹۴۹, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), ۸ June ۱۹۷۷ by the diplomatic conference on the reaffirmation and development of international law applicable in armed conflict.

۲ International Commission on Radiological Protection

۳ فلسفی، هدایت الله، (۱۳۷۵) "نابرابری دولت‌ها در قبول و اجرای معاهده عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای"، مجله حقوقی، شماره ۲۰، ص ص ۲۱-۲۲.

در مارس ۱۹۷۰، معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای لازم‌الاجرا شد و تصریح کرد که کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم نباید به سلاح‌های هسته‌ای یا سایر وسایل انفجاری هسته‌ای دست یابند یا تولید کنند، و از کشورهای غیرهسته‌ای درخواست کرد. برای مذاکره و انعقاد یک توافقنامه پادمان جامع با آژانس کمیته زنگر که در سال ۱۹۷۱ تأسیس شد و گروه تأمین کنندگان هسته‌ای که در سال ۱۹۷۴ تأسیس شد، دستورالعمل‌ها و فهرستی از ماشه را برای انتقال هسته‌ای ایجاد کرده‌اند. یک رژیم بین‌المللی مسئولیت خسارت هسته‌ای از طریق کنوانسیون پاریس در مورد مسئولیت شخص ثالث در زمینه انرژی هسته‌ای (کنوانسیون پاریس) که توسط جامعه انرژی اتمی اروپا در سال ۱۹۶۰ تصویب شد و کنوانسیون وین در مورد مسئولیت مدنی در قبال خسارات هسته‌ای (کنوانسیون وین) ایجاد شده است. (تحت نظارت آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در سال ۱۹۶۳، برای رسیدگی به خطرات صدمات شخصی و خسارات مالی که ممکن است در اثر حوادث هسته‌ای فرامرزی ایجاد شود. یک چارچوب حقوقی هسته‌ای بین‌المللی برای عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای و پیشگیری از خطرات استفاده از انرژی هسته‌ای شروع به شکل‌گیری کرده است.^۱

بخش سوم: بهبود چارچوب حقوقی هسته‌ای بین‌المللی

حوادث بزرگ در نیروگاه هسته‌ای تری مایل آیلند در سال ۱۹۷۹ و نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل در سال ۱۹۸۶ زنگ خطر را برای ایمنی انرژی هسته‌ای در سراسر جهان به صدا درآورد و در عین حال فرصتی را برای جامعه بین‌المللی برای بررسی مجدد و بهبود آن فراهم کرد. چارچوب حقوقی هسته‌ای بین‌المللی در اوایل دهه ۱۹۹۰، فعالیت‌های هسته‌ای مخفی برخی از طرف‌های معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای کشف شد، که جامعه بین‌المللی را بر آن داشت تا سیستم‌های پادمان جامع و کنترل صادرات را تقویت کند. در سال ۲۰۰۱، حملات ۱۱ سپتامبر نگرانی‌های جدی در مورد تروریسم هسته‌ای در جامعه بین‌المللی برانگیخت. در سال ۲۰۱۱، حادثه هسته‌ای فوکوشیما دایچی، مسائل ایمنی هسته‌ای را بار دیگر مورد توجه جامعه بین‌المللی قرار داد. چارچوب حقوقی بین‌المللی هسته‌ای در پاسخ به چالش‌های جدید بیشتر توسعه یافته و بهبود یافته

۱ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۸۳)، حقوق معاهدات بین‌المللی، کتاب فروشی گنج دانش، چ ۱۰، ص ۱۶۸.

است. گرایش فزاینده به استفاده صلح آمیز از انرژی اتمی در کنار ترس از گسترش سلاح های هسته ای و جنگ هسته ای، جامعه بین المللی را به انعقاد معاهده ۱۹۶۸ در مورد عدم اشاعه سلاح های هسته ای (NPT) سوق داد. عدم اشاعه سلاح های هسته ای، حق استفاده از انرژی هسته ای صلح آمیز و خلع سلاح هسته ای سه رکن اصلی معاهده است.^۱

چارچوب های قانونی ملی و بین المللی صحیح برای استفاده ایمن و صلح آمیز از انرژی هسته ای ضروری است. قانون هسته ای تمام جنبه های انرژی هسته ای و به طور خاص چهار حوزه مهم آن را پوشش می دهد: ایمنی، امنیت، پادمان ها و مسئولیت. در نتیجه، مجموعه ای از کنوانسیون های بین المللی در سال های ۱۹۸۰-۱۹۹۰ در زمینه های زیر به تصویب رسید: مدیریت بحران، ایمنی هسته ای، ایمنی سوخت مصرف شده و مدیریت زباله های رادیواکتیو، حفاظت فیزیکی، حفاظت از محیط زیست و مشارکت عمومی.

در همان زمان، قوانین مسئولیت هسته ای بروز شده و پس از حملات تروریستی ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ در ایالات متحده، جامعه بین المللی بر تقویت امنیت هسته ای و چارچوب قانونی علیه تروریسم متمرکز شد. حادثه فوکوشیما دایچی در سال ۲۰۱۱ در ژاپن زنگ خطری بود که کشورها را ترغیب کرد که تمام کنوانسیون های مربوطه در زمینه قوانین هسته ای را تصویب کنند، اگر قبلاً انجام نشده بود، و اطمینان حاصل کنند که همه کنوانسیون ها به درستی در قوانین ملی اجرا می کنند.^۲

بخش چهارم: انقلاب اسلامی ایران و انرژی هسته ای

انقلاب پدیده ای است که با تغییر در زیرساخت های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... نظامی نو برای اداره جامعه می آفریند که خود منشأ رویکردهای جدید می شود.

انقلاب نه تنها تحولات و دگرگونی هایی در ساخت اجتماعی و گروه بندی سیاسی - اقتصادی ایجاد می کند، بلکه چهره جامعه را به طور کلی متغیر و دگرگون می سازد. چرا که انتقال قدرت، بدون تحولات عظیم سیاسی - اقتصادی، امری معمول و متداول است که نمی توان انقلاب های بزرگی چون انقلاب فرانسه، روسیه و ایران را بدان تنزل داد. از نظر

۱ ممتاز، جمشید، (۱۳۷۵)، حقوق بین الملل سلاح های کشتار جمعی، ترجمه و تحقیق امیرحسین رنجبریان، تهران، انتشارات دادگستر، ص ۳۸.

۲ David S. Jonas & Ariel E. Braunstein, What's Intent Got to Do with It? Interpreting "Peaceful Purpose" in Article IV.۱ of the NPT, ۳۲ Emory Int'l L. Rev. ۳۵۱ (۲۰۱۸).

«جامعه‌شناسی انقلاب» پدیده‌ای انقلاب نامیده می‌شود که لوازمات سخت‌افزاری (رهبری و هسته بسیج‌گر، و مردم) و نرم‌افزاری (فراگیر شدن اندیشه و ایدئولوژی نوین، شدت و سرعت، نارضایتی عمومی و فراگیر از وضعیت موجود جامعه و نوسازی از اصلاح و بهبود امور و شرایط، شکل‌گیری خشم و روحیه انقلابی و فراگیر شدن آن) را توأم در کنار یکدیگر داشته باشد و براین اساس انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، با دارا بودن تمامی ابزارها و خصوصیات لازم در خود، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین انقلاب نیمه دوم قرن بیستم تلقی گردیده است.^۱

یکی از بحث‌های مهم در حوزه انقلاب، که از دیدگاه‌های مختلف مورد تحلیل قرار گرفته، موضوع تأثیرات و نتایج این پدیده تحول‌آفرین اجتماعی در بیرون از مرزهای جغرافیایی محل وقوع خود بوده که به عنوان «بازتاب» تعبیر شده است. در واقع هر انقلابی مشمول مفهوم بازتاب نمی‌باشد و فقط انقلاب‌هایی تأثیرات فرامرزی داشته‌اند که شرایط چهارگانه زیر را در کالبد خود داشته‌اند: ۱- بزرگ بودن؛ ۲- تأکید صاحب‌نظران و محققان بر بازتاب داشتن آن؛ ۳- تأکید رهبران انقلاب برای صدور ایدئولوژی انقلاب به عنوان یک رسالت؛ ۴- ایدئولوژی فراملی و پذیرش آن در فراسوی مرزها. انقلاب اسلامی ایران، با داشتن شرایط چهارگانه فوق خود و بر خلاف مطامع و خواسته‌های نظام سرمایه‌داری غرب با محوریت ایالات متحده آمریکا، منشأ نتایج و تأثیرات گسترده‌ای در فرامرزی خود بوده است.^۲

مناقشه بین‌المللی کنونی بر سر برنامه هسته‌ای ایران در سال ۲۰۰۲ زمانی آغاز شد که گروه‌های مخالف ایرانی به آژانس فاش کردند که ایران دو تأسیسات در نطنز و اراک ساخته است که ایران وجود آنها را به آژانس گزارش نکرده بود. ایران، هر چند ایران اظهار داشت که هیچ مواد شکافت پذیر (هسته ای) به این تأسیسات وارد نشده است و آنها منحصراً برای

^۱ Daniel H. Joyner, *Iran's Nuclear Program and International Law*, ۲ Penn. St. J.L. & Int'l Aff. ۲۳۷ (۲۰۱۳).

^۲ مطلبی، مسعود، انقلاب اسلامی و چالش هسته ای ایران، زمانه ۱۳۸۶ شماره ۵۵

استفاده صلح آمیز و غیرنظامی هستند.^۱

اواخر همان سال، شورای امنیت سازمان ملل قطعنامه ۱۶۹۶ را تصویب کرد که در آن به ایران دستور داد تا با آژانس همکاری کند و برنامه غنی‌سازی اورانیوم خود را تعلیق کند. به چندین دور تحریم های اقتصادی و مالی که توسط شورای امنیت علیه ایران تحمیل شده است. علاوه بر این، هم ایالات متحده و هم اتحادیه اروپا به دلیل این بن بست، تحریم های اقتصادی و مالی جداگانه و یکجانبه دیگری را علیه ایران اعمال کرده اند.^۲

نظام اسلامی، که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، محور اصلی تمامی سیاستها و عملکردها در حوزه های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... درون مرزی و برون مرزی کشور گردید، از دو زاویه و دیدگاه مبانی نظری و عملی با نظام سرمایه‌داری صهیونیستی به رهبری امریکا تضاد و تقابل داشته و دارد. بی‌شک شناخت این دو دسته عوامل ما را در درک ریشه و چرایی استمرار بحران آفرینی غرب، به خصوص در زمینه انرژی هسته‌ای، یاری می‌دهد.

بخش پنجم: بیانات رهبری در زمینه جایگاه انرژی هسته‌ای ایران :

مطابق راهبردهای حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، که در سند چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران به خوبی منعکس شده است و افق ۱۴۰۴ را ترسیم می‌نماید، ایران کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه با اتکا به ارزشهای اسلامی است. در این چارچوب، انرژی هسته‌ای زیربنای توسعه پایدار جمهوری اسلامی ایران و نیز عاملی مهم برای پیشرفت، توسعه و رفاه مردم قلمداد می‌گردد. با این حال جمهوری اسلامی ایران، بر اساس آموزه‌های دینی مطابق راهبرد ایشان، اعتقادی به سلاحهای کشتار جمعی و انرژی هسته‌ای غیر صلح‌آمیز مورد ادعای هژمونی سلطه، به خصوص امریکاییها و اروپاییها، ندارد.^۳ بر این اساس، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، بارها در

۱ IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Bd. of Gov., IAEA Doc. GOV/۲۰۰۳/۷۵ (Nov. ۱۰, ۲۰۰۳),

<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/۲۰۰۳/gov۲۰۰۳-۷۵.pdf>.

۲ Daniel H. Joyner, Iran's Nuclear Program and International Law, ۲ Penn. St. J.L. & Int'l Aff. ۲۳۷ (۲۰۱۳).

۳ رک: بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری با ایشان، ۱۳۸۴/۱۲/۱۹

مناسبتها و دیدارهای مختلف با ایشان، واقعیات موضوع هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران را تبیین نموده است. ایشان در بیانات خود در باب کالبدشکافی بحران هسته‌ای به دو عامل اصلی جنجال‌سازی مستمر امریکا در قبال ایران اشاره کرده است: «در ۲۷ سال اخیر و در مقاطع مختلف، نظیر این‌گونه مسائل مطرح بوده است و اکنون نیز مردم و مسئولان جمهوری اسلامی ایران مقتدرتر از هر زمان دیگر، همچون فولاد آب‌دیده، در مقابل هر فشار و توطئه‌ای پایداری می‌کنند و با اتکال به خدا، "بکارگیری عقل و تدبیر" و حفظ وحدت و همدلی، حرکت به سمت فناوریهای پیشرفته، از جمله انرژی هسته‌ای، را ادامه می‌دهند.»^۱

مقام معظم رهبری تقویت وحدت را راه اصلی مقابله با توطئه‌های دشمنان می‌داند و با اشاره به استفاده امریکا از همه امکانات و طرحها برای نابودی نظام اسلامی در ۲۷ سال گذشته بر این نکته تأکید می‌کند که «در مقابل این دشمن، باید شالوده مستحکم داخلی را تقویت کنیم که شرط اول آن حفظ اتحاد و یگانگی و همدلی حول محورهایی است که امام و قانون اساسی بر آن تأکید کرده‌اند؛ یعنی اسلامیت نظام، اصول قانون اساسی و ساختار نظام جمهوری اسلامی با همه ارکان آن.» رهبری بارها در سخنان خود بر اهمیت و اولویت پیگیری جدی فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای تأکید کرده‌اند از جمله در بیانات نخستین روز فروردین ماه ۱۳۸۵ در حرم مطهر رضوی فرمودند: «انرژی هسته‌ای و توانایی تولید سوخت هسته‌ای، در طول سال‌های نه چندان دور آینده، یک نیاز مبرم و قطعی برای ملت ایران است.» ایشان بیست و پنجم خردادماه همان سال در دیدار مسئولان سازمان انرژی اتمی و کارشناسان هسته‌ای حتی تصریح کردند: «اهمیت به کارگیری انرژی هسته‌ای و به دست آوردن فناوری هسته‌ای در کشور ما از کشف و استخراج نفت بیشتر است.»

مسئله هسته‌ای ایران، منافع انرژی هسته‌ای، پیشرفت هسته‌ای ایران، حقوق ملت ایران مسئله‌ی هسته‌ای، فقط مسئله‌ی امروز کشور ما نیست؛ مسئله‌ی فرداهای کشور و آینده‌ی کشور است؛ مسئله‌ی سرنوشت کشور است. این حق مسلم خیلی از کشورها و ملت‌هاست. ۲۸/۱۱/۱۳۸۵.^۲

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در سخنان خود بارها انحصارگری آمریکایی‌ها را در این زمینه

۱ رک: بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری با ایشان، ۱۳۸۴/۱۲/۱۹

۲ بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی

مورد انتقاد شدید قرار داده‌اند و از خباثت رهبران واشنگتن در جلوگیری از دستیابی ملت‌های مستقل به فناوری‌های نوین بویژه هسته‌ای و نیز فرآیند مذاکرات هسته‌ای با ایران پرده‌برداری کرده و مهم‌ترین ویژگی‌های آمریکایی‌ها در این زمینه را بدعه‌دی و زورگویی برشمرده‌اند.

به اعتقاد ما افزون بر سلاح هسته‌ای، دیگر انواع سلاح‌های کشتار جمعی، نظیر سلاح شیمیایی و سلاح میکروبی نیز تهدیدی جدی علیه بشریت تلقی می‌شوند. ملت ایران که خود قربانی کاربرد سلاح شیمیایی است، بیش از دیگر ملت‌ها خطر تولید و انباشت این گونه سلاح‌ها را حس می‌کند و آماده است همه‌ی امکانات خود را در مسیر مقابله با آن قرار دهد. ما کاربرد این سلاح‌ها را حرام، و تلاش برای مصونیت بخشیدن ابناء بشر از این بلای بزرگ را وظیفه‌ی همگان می‌دانیم.^۱

دشمن می‌داند ایران دنبال سلاح هسته‌ای نیست. بهانه‌ی دشمنی در اوقات مختلف متفاوت است. از وقتی مسئله‌ی هسته‌ای مطرح شده است، بهانه‌ی دشمنی‌ها مسئله‌ی هسته‌ای است. البته میدانند و اعتراف هم میکنند که ایران دنبال سلاح هسته‌ای نیست. واقع قضیه هم همین است. ما به دلائل خودمان، به هیچ‌وجه دنبال سلاح هسته‌ای نیستیم؛ نه تولید کردیم و نه تولید خواهیم کرد؛ این را میدانند، اما یک بهانه است... ما سلاح اتمی نداریم، سلاح اتمی هم نخواهیم ساخت.^۲

می‌خواهند مؤلفه‌های قدرت را از ایران بگیرند. [غربی‌ها] می‌گویند ما با سلاح هسته‌ای مخالفیم، دروغ می‌گویند، این هم مسئله‌شان نیست شاید بسیاری از آنها یا همه‌شان میدانند که ما دنبال سلاح هسته‌ای نیستیم، حتی با سلاح متعارف ما مخالفند، با امکانات دفاعی ما مخالفند. می‌خواهند مؤلفه‌های قدرت را از ایران بگیرند.^۳

انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر ایدئولوژی اسلام انقلابی بوده و مبنای دینی داشته است و دارد و هر گونه زیر سلطه رفتن را بر اساس اصول و مبانی فقهی اسلام، مثل قاعده نفی سبیل، نفی می‌نماید و اصل نه شرقی و نه غربی را محور سیاست خارجی خود قرار داده است و نظام سلطه‌جویانه امریکا و غرب را بر نمی‌تابد که این امر باعث شده است تمامی

۱ پیام به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه ۲۸/۰۱/۱۳۸۹

۲. بیانات در حرم رضوی در آغاز سال ۹۱ شمسی ۰۱/۰۱/۱۳۹۱

۳ بیانات در دیدار خبرگان رهبری ۰۴/۱۱/۱۳۹۹

منافع امریکا، رژیم صهیونیستی و غرب در منطقه استراتژیک خاورمیانه، به خصوص خلیج فارس، به خطر افتد، با این وضع طبیعی است که غرب به محوریت امریکا، با بحران‌سازی زنجیره‌ای، جمهوری اسلامی ایران را از بدو پیروزی انقلاب شکوهمند خود در بهمن‌ماه ۱۳۵۷ به چالش کشاند؛ چنان‌که فشارهای سیاسی اخیر غرب و امریکا، به بهانه مسائل هسته‌ای، ادامه همین چالش‌های مستمر بوده است. بر این اساس و با توجه به این گفته مقام معظم رهبری که «اگر امروز ملت و دولت ایران از حق خود درباره انرژی هسته‌ای عقب‌نشینی کنند، ماجرا پایان نمی‌یابد و امریکاییها بهانه دیگری می‌تراشند.»^۱ نگارنده معتقد است از آنجایی که انقلاب بزرگ ایران، اصول، آرمانها و نظام سیاسی اسلامی آن در تقابل با منافع سلطه‌جویانه غرب قرار داشته و دارد و نظام سرمایه‌داری - صهیونیستی این آرمانها و اصول را بر نمی‌تابد و با آن در تضادی بنیادین و عمیق می‌باشد، بحران‌آفرینی به بهانه‌های مختلف در برابر بنیانهای اصولی این انقلاب امری دامن‌دار و مستمر تصور می‌شود.

بخش ششم: مدیریت اصول‌گرا؛ ضرورت موفقیت دیپلماسی هسته‌ای

علمای روابط بین‌الملل و سیاست بین‌الملل، بر این نکته تاکید می‌کنند که سیاست خارجی هر کشور دنباله و ادامه سیاست داخلی آن کشور می‌باشد. بر این اساس، کشوری در عرصه بین‌الملل دارای موقعیت خوب و ممتاز و تاثیرگذار است که در داخل از وضعیت مطلوب برخوردار باشد. اگر امروز جمهوری اسلامی ایران از جایگاه عزتمندی در عرصه‌های بین‌المللی برخوردار است، این موقعیت به خاطر وضعیت مناسب و مطلوب داخلی کشور می‌باشد. رهبر معظم انقلاب اسلامی در سخنان بسیار مهم خود در جمع مسئولان و کارگزاران نظام در ۲۹ خرداد سال گذشته، تراکم موفقیت‌های بزرگ و پی در پی، به خصوص در زمینه فناوری هسته‌ای و تولید علم، را جزء نقاط مثبت و مهم کشور و نظام دانست و بر جایگاه عزتمند جمهوری اسلامی در عرصه‌های بین‌المللی در مقطع کنونی به عنوان یکی از این موفقیتها تاکید نمود.^۲

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدیریت تفکر اصولی اسلام را، که در ادبیات سیاسی کشور از آن با عنوان «اصولگرایی» یاد می‌شود، از نعمتهای بزرگ پروردگار برشمردند و در بخش دیگری

۱ رک: بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری با ایشان، ۱۳۸۴/۱۲/۱۹

۲ رک: بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی، مورخ ۱۳۸۵/۳/۲۹

از فرمایشات خود، تثبیت و نهادینه‌سازی موفقیتها، دستاوردها، و از جمله جایگاه عزتمند جمهوری اسلامی در عرصه دیپلماسی هسته‌ای را به عنوان یکی از وظایف مسئولان نظام گوشزد کردند. از منظر رهبر فرزانه انقلاب اسلامی، وجود روح امید و نشاط در مردم، اقتدار علمی، روی کار بودن دولتی مصمم و پرکار، پیشرفتهای علمی و توسعه زیرساختهای کشور، از جمله انرژی هسته‌ای، آرامش سیاسی موجود، ناکامی دشمن در ایجاد اختلافات مذهبی، قومی و صنفی، و هماهنگی و همدلی قوای سه‌گانه، نمونه‌های مهمی است از نقاط مثبت کشور و نظام. به طور قطع جایگاه عزتمند جمهوری اسلامی، در عرصه‌های بین‌المللی و به خصوص دیپلماسی هسته‌ای، محصول و نتیجه شرایط مثبت برشمرده‌شده داخلی است. شرایط مثبت کنونی در داخل کشور، عمدتاً تحت تاثیر «مدیریت اصولی اسلام» یا به اصطلاح رایج در ادبیات سیاسی کشور، «مدیریت جریان اصول‌گرا» می‌باشد.^۱

رهبر معظم انقلاب، وجود چنین مدیریتی را از نعمتهای بزرگ پروردگار می‌داند. اگر چنین مدیریتی، در ایجاد هماهنگی در قوای سه‌گانه، برقراری آرامش سیاسی در داخل و ایجاد روح نشاط و امید در مردم، به گونه‌ای اساسی موثر بوده و مجموعه شرایط داخلی، در عرصه سیاست خارجی، جایگاه عزتمندی برای کشور ایجاد نموده، تثبیت این جایگاه عزتمند خارجی، در گرو تثبیت شرایط داخلی است. بنابراین جریان اصول‌گرا، یا به تعبیر زیبایی رهبر معظم انقلاب اسلامی، جریان «اصول‌گرایی مصلحانه» باید با درک صحیح از شرایط داخلی و بین‌المللی، گامهای لازم را برای تثبیت این موقعیت بردارد.

این مهم در شرایطی رخ خواهد داد که احزاب و گروه‌های سیاسی اصول‌گرا، با نگاهی موسع و با معیارها و ملاکهای ارائه‌شده از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی، برای «اصول‌گرایی اصلاح‌طلبانه»، دایره خودی‌ها را بازتعریف نمایند و سازوکارها و مکانیسم‌های لازم را برای حرکت منسجم در دیپلماسی هسته‌ای فراهم سازند. بدیهی است که وحدت و همدلی اصول‌گرایان، برای تثبیت و نهادینه‌سازی موفقیتها و تداوم فرایندهای کنونی در حوزه سیاست داخلی و به دنبال آن در حوزه سیاست خارجی، خصوصاً با توجه به مسائل هسته‌ای کشورمان، ضرورتی تاریخی به حساب می‌آید.

نتیجه‌گیری

حق استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای حقی مسلم و از مصادیق بارز حق توسعه کشورها می‌باشد. در نتیجه‌گیری از مباحث مطروحه در این نوشتار می‌توان چنین نظر داد که معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای به دنبال تحقق و تبلور این حق بوده و اگر این دیدگاه را نپذیریم باید اقرار کنیم که کشورهای دارای سلاح‌های هسته‌ای اقدام به تقلبی بزرگ و عاری از هرگونه حسن نیتی کرده‌اند. بنابراین با توجه به قواعد حاکم بر تفسیر و متن یا مواد این معاهده می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که طبق اصل اثر مفید تفسیر، مفسر باید میان معانی مختلف که ممکن است مقررات معاهده داشته باشند، معنایی را انتخاب کند که اجرای مؤثر آن مقررات را ممکن سازد. رعایت اصل اثر مفید تا جایی است که اجرای بدون قید و شرط متن معاهده را به همراه داشته باشد، حتی اگر متن با سایر عناصر معاهده در تعارض باشد: در صورتی که تفسیر بر اساس متن معاهده، معنایی غیر منطبق با معنی ظاهری و روح و منطوق معاهده، کارکرد، موضوع و هدف معاهده به دست دهد در این حالت قاعده اثر مفید، قابلیت اجرایی پیدا می‌کند. هدف خلع سلاح هسته‌ای از منظر قوانین بین الملل را راهبردی برای و حفظ چارچوب قانونی حاکم بر عدم اشاعه را تقویت می‌کند و در عین حال تضمین می‌کند که برنامه‌های انرژی هسته‌ای غیرنظامی ممکن است آزادانه توسط کشورهایی که این کار را انجام می‌دهند دنبال و توسعه یابد. ایران با توجه به بیانات رهبر انقلاب اسلامی با هدف استفاده از سلاح هسته‌ای را برای استفاده صلح آمیز و بی خطر دنبال می‌کند.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۸۳)، حقوق معاهدات بین‌المللی، کتاب فروشی گنج دانش، چ ۱۰، ص ۱۶۸.
- فلسفی، هدایت الله، (۱۳۷۵) "نابرابری دولت‌ها در قبول و اجرای معاهده عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای"، مجله حقوقی، شماره ۲۰، ص ۲۱-۲۲.
- مجیدی، محمدرضا، ده گفتار پیرامون انقلاب اسلامی، تهران، نشر معارف، ۱۳۸۲، صص ۶۵-۶۸
- ممتاز، جمشید، (۱۳۷۵)، حقوق بین‌الملل سلاح‌های کشتار جمعی، ترجمه و تحقیق امیرحسین رنجبریان، تهران، انتشارات دادگستر، ص ۳۸.

ب) انگلیسی

- Daniel H. Joyner, *Iran's Nuclear Program and International Law*, ۲ Penn. St. J.L. & Int'l Aff. ۲۳۷ (۲۰۱۳).
- David S. Jonas & Ariel E. Braunstein, *What's Intent Got to Do with It? Interpreting "Peaceful Purpose" in Article IV.۱ of the NPT*, ۳۲ Emory Int'l L. Rev. ۳۵۱ (۲۰۱۸).
- IAEA, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Resolution adopted by the Board on ۲۶ November ۲۰۰۳*, Bd. of Gov., IAEA Doc. GOV/۲۰۰۳/۸۱ (Nov. ۲۶, ۲۰۰۳), <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/۲۰۰۳/gov۲۰۰۳-۸۱.pdf>.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی